minn Frans Sammut B.A., S. Th.Dip., M.Ed.

Dun Karm: L-Ambjent Żebbuġi u Lilhinn Minnu

Li Dun Karm twieled Ħaż-Żebbuġ u mhux f'xi raħal ieħor jew belt oħra ta' Malta, kien fil-fehma tiegħi, fattur determinanti fil-ħidma letterarja u poetika tiegħu. F'din il-kitba se nagħmel ħilti nuri għaliex naħseb hekk.

Mela, Dun Karm twieled Ħaż-Żebbuġ fit-18 ta' Ottubru 1871 minn Filippu Psaila (ta' Lewtu) u Lunzjata Pisani. Miet Tas-Sliema fit-13 ta' Ottubru 1961 iżda jinsab midfun Ħaż-Żebbuġ f'dak li kien isejjaħlu s-"sepulkru tiegħi"[1] fiċ-ċimiterju ta' raħal twelidu. Missieru kien sikwit ibaħħar biex iġib ix-xogħol minn barra u ma kinux jgħoddu mal-fqar. Minħabba f'hekk, f'żgħoritu għex aktar ma' ommu u l-ambjent Żebbuġi xorbu aktar mingħandha. Dan l-ambjent mhux biss sawwarlu l-karattru tiegħu, iżda baqa' miegħu għal dejjem, minkejja li bosta għexieren ta' snin minn ħajtu t-twila qattagħhom il-Furjana, il-Belt u Tas-Sliema. Fost bosta bixriet, għal kollox Żebbuġin, li kiseb Dun Karm kien it-twemmin li għad li mhux fqar ma kellhomx jgħixu fil-ħala u l-poeta baqa' sa l-aħħar iġewweż imqar fl-ikel li jiekol u jieħu ħsieb li ma jaħlix, kif jgħidilna f'kitbiet ta' xjuħitu.

It-tradizzjoni ta' Ħaż-Żebbuġ kienet waħda ta' għaqal u bżulija, nuqqas ta' fsied u ħejm, ġabra, sens ta' familja. Fi ftit kliem, kien ambjent mogħni b'valuri li Dun Karm dara jgħożżhom mhux biss għax tajbin fihom infushom iżda wkoll għaliex insara fil-qofol morali tagħhom. Aġġettiv li Dun Karm iħobb jinqeda bih ta' sikwit f'kitbietu, l-aktar fil-poeżija, huwa "rżin". Dan huwa għelm ċar ta' kemm Dun Karm trabba jqim is-sens ta' "rażan" fejn kulħadd iqis kemm kliemu u kemm għemilu. Das-sens ta' rażan kien jaqbel wisq mal-bixra klassika jew klassikeġġjanti li Dun Karm ħaddan bħala poeta u għen ġmielu biex joħloq armonija bejn il-bniedem u l-poeta fih. Dal-fehmiet ifiġġu ċari daqs il-kristall fil-poeżija li jisimha sewwasew *Ir-Rażna*:

Meta fuq triqtek jasal
xi jfixklek u xi jżommok
agħfas il-lġiem lil qalbek,
qiegħed idek fuq fommok;

għax id-dagħdigħa tkattar
il-hemm li nkunu fih;
is-sliem jiġi mis-sabar,
u l-hemm itir mar-riħ.

Omm Dun Karm Psaila

Ta'seba' snin, lit-tfajjel Carmelo Psaila nsibuh l-iskola tal-Gvern ta' Ħaż-Żebbuġ li dak iż-żmien kienet fid-dar li skont il-ġurnalista Żebbuġi Ġużè Gatt, ħabib kbir ta' Ninu Cremona, kienet id-dar li fiha twieled Vassalli, ħaġa li Dun Karm ma kienx jidher li jaf biha għaliex qatt ma jsemmiha. Fost il-kotba li tgħallem fuqhom meta kellu mal-ħdax jew tnax-il sena kien hemm il-ktieb ta' Dun Salv Ciappara *La Storia del Żebbuġ*[2] li kif jistqarr Dun Karm fl-ewwel

ħarġa tas-sunett *Wied Qirda fil-Pronostku* tħabbeb mal-ġrajja ta' dak il-wied minn dak li qara minnu[3].

F'dawk is-snin tas-seklu dsatax, Dun Karm sar midħla taż-Żebbuġin ta' żmienu, mifrudin bil-klassi, l-għonja u l-fqar, tal-ewwel jgħixu f'palazzi kbar fi Triq il-Kbira[4] u fl-inħawi ta' ħdejn il-Knisja ta' San Filep u l-bdiewa li jgħixu fit-trufijiet u l-ħaddiema li bosta minnhom kienu jgħaddu minn quddiemu fi triqthom lejn il-griebeġ li kienu jgħammru fihom. Dun Karm jibqa' jidealizza dan l-ambjent fil-poeżiji tiegħu li nsemmu matul it-taħdita tal-lejla.

Ħaż-Żebbuġ ta' żmienu kien raħal li għadu jiftakar żminijiet aħjar li issa kienu qed ininu. It-tmiem tal-industrija tal-qoton kien ifisser it-tmiem tal-imkien ċentrali li dari kien igawdi dan ir-Raħal. L-aħħar triq ġdida u għal dak iż-żmien sabiħa li nfetħet bħala sinjal ta' sfog tal-progress kienet dik li ssemmiet għall-Isqof Caruana[5] u li fiha bnew djarhom, kbar bħal ta' dawk ta' Triq il-Kbir, l-għonja li baqgħu joqogħdu r-raħal. Dan kien iż-żmien ukoll li bosta mill-familji l-kbar, magħrufin ma' Malta kollha, kienu telqin mir-Raħal biex imorru fl-inħawi l-ġodda ta' Tas-Sliema. Fl-1855 Dun Karm ukoll telaq minn Ħaż-Żebbuġ biex imur is-Seminarju fejn baqa' joqgħod 25 sena sħaħ.

Iżda sa ma nfatam minn raħal twelidu li fih sar raġel tas-seklu dsatax (u baqa' marbut miegħu sa l-aħħar) kien laħaq sawwar il-karattru tiegħu b'bixriet Żebbuġin li kif se naraw baqgħu miegħu għomru kollu, uħud minnhom sewwasew minħabba fi ġrajjiet li laqtuh matul il-mixja tal-ħajja twila li għex. Meta mietlu missieru, kellu 21 sena, kien 'il bogħod minn Ħaż-Żebbuġ u qed jgħix f'ambjent divers, ambjent li jaqtgħu 'l fuq min-nies li kien jaf qabel. Għandu mnejn il-firda ma ħasshiex daqs kemm kien iħossha kieku ma kellux dal-ħwejjeġ itaffuhielu, fosthom il-fatt li kellu ommu għadha ħajja. Dil-firda kellu jħossha aktar 'il quddiem meta mititlu ommu. L-imħabba li Dun Karm kellu lejn ommu ma tidhirx biss fil-poeżiji tiegħu, imma mlissna bl-aktar mod ċar fin-noti li għamel għat-traduzzjoni tiegħu ta' *L-Oqbra* ta' Foscolo[6] fejn isemmi l-poeżija tiegħu *A Zacinto*. Dun Karm jgħid sewwasew hekk: "dak il-ħin ftakar f'ommu li kienet tħobbu u dejjem tiġri warajh bi ħsiebha, u xtaq il-wens tagħha, u xerred demgħa għaliha; għaliex fil-biża' u fil-hemm ix-xbiha tal-omm tleħħ l-ewwel waħda ġo ħsiebna." Taqblu miegħi li Dun Karm donnu qed jinqeda bi ħsus Foscolo biex ifisser il-ħsus tiegħu nnifsu. Ix-xebh u l-analoġija li Dun Karm lemaħ f'Foscolo, għad li snin twal wara, kienet din: Foscolo kien Milan waqt li ommu kienet Venezja, hekk kif Dun Karm kien il-Furjana u ommu Ħaż-Żebbuġ. (Qiegħed insemmi din l-analoġija b'ċertu jedd għaliex Dun Karm innifsu, espliċitament u speċifikament kien qiegħed il-ħin kollu jiġbed analoġija bejn ġrajjet Foscolo u ġrajjet Vassalli biex joħroġ tifsiriet moħbija). Il-bogħod fiżiku fit-tieni każ kien, m'għandniex xi ngħidu, ħafna iżgħar fir-realtà storika minn dak ta' Foscolo, iżda relattivament u emottivament qajla kien hemm xi qabża bejniethom. Bħal Foscolo, Dun Karm kien iħoss li ommu "tiġri warajh bi ħsiebha". Fil-wens ta' dan il-ħsieb, Dun Karm kien donnu għadu fil-wesgħat tal-wileġ u tar-raba' ta' Ħaż-Żebbuġ.

Lil hinn minn Ħaż-Żebbuġ, fl-ambjent akkademiku tas-Seminarju, Dun Karm sar midħla tal-ilsien Taljan u tal-letteratura tiegħu. Intebaħ ukoll, mhux biss bis-sejħa għal qassis (kif sar fl-1894), iżda wkoll bil-lehma u bit-tnebbiħ tiegħu nnifsu bħala poeta u bil-versi li kiteb bit-Taljan, l-aktar bil-ktieb *Foglie d'Alloro* (maħruġ fl-1896 meta Dun Karm kellu 25 sena, l-aqwa żmien għal ħruġ l-ewwel xogħol ta' kittieb) kiseb il-laqam ta' ġieħ taz-*Zanella Maltese* billi Zanella kien qassis u poeta jikteb bil-lehma neo-klassika.

F'dawk is-snin qajla kien jitla' lejn Ħaż-Żebbuġ għajr fil-btajjel u l-festi. Baqa' n-naħa t'isfel billi kien qed jgħallem is-Seminarju bil-paga ta' £8 fis-sena u b'hekk ma kellux għalfejn joqgħod iterraq ta' kuljum barra milli kien imdawwar bil-kotba u bl-istudenti li magħhom kien iqattal-ġranet tat-tagħlim u l-għaxijiet li fihom ikantaw u jdoqqu l-mandolini. (Fost dawn l-istudenti kellu liċ-ċkejken Ninu Cremona li 'l quddiem kellu jsir wieħed mill-egħżeż ħbieb tiegħu)[7] .

Fil-poeżiji ta' dawn is-snin ma nsibux allużjonijiet għall-wirt Żebbuġi jew għall-ħajja Żebbuġija. Huma poeżiji individwalisti li jixhdu perijodu li fih il-poeta kien ħieles mix-xkiel (jekk id-dmir huwa xkiel) li jrawwem l-imħabba lejn art twelidu. Huma vrus li jixhdu żmien li fih il-poeta seta' jaħseb u jitkellem dwaru nnifsu, imqar dwar il-kapriċċi idjosinkratiċi tiegħu. Kien iż-żmien meta siefer safra, għal dik il-ħabta twila ġmielha, li ħaditu Tuneż, Pariġi u Londra. Ritratti li għandna ta' dak iż-żmien juruh liebes ta' ġellied Għarbi – kapriċċ kbir għal dak iż-żmien li jixhdu bħala bniedem wisq anqas konvenzjonali milli jidher f'bosta poeżiji tiegħu. Fl-1903 mbagħad ħareġ il-ktieb *Versi* mitbugħ f'Palermo.

Fis-sunett *A Vincenzo Monti*, wieħed mill-mudelli dejjiema ta' Dun Karm, minsub f'Foglie d'Alloro, nintebħu bil-leħma neoklassika li baqgħet mal-poeta tul il-karriera kollha tiegħu u tul ħajtu kollha. Nintebħu wkoll bil-hena ta' Dun Karm hu u jinxteħet bil-qalb kollha fid-dinja tal-mudelli tiegħu[8] li magħhom imur jimraħ (hu jgħid "imkaxkar") u jħuf tul il-wileġ u l-bwar imbierka mill-allat klassiċi. Ifakkrek f'Keats, l-ewwel darba li qara lil Omeru maqlub għall-Ingliż minn Chapman. Iżda mqar biex jistqarr lil Monti kemm jitgħaxxaq bil-vrus u bit-triq li jeħduh tulha, xorta jinqeda bi xbihat meħudin mill-kampanja u jekk Keats jiftakar fi "*stout Cortez*" iħares lejn il-wesgħat bla tarf tad-dinja l-ġdida, Dun Karm jinqeda bil-wesgħat arkadiċi, klassiċi, taħt sema jiddi. Ma' Monti Dun Karm jimraħ tul meded ta' hena li jagħtuh ħjiel ta' dak il-"jum bla tmiem" li snin wara kellu jsemmilna fl-*Innu ta' filgħaxija*, innu li jġennen lil kull min qalbu tinqasam bil-kobor tal-leħma safja.

Tmiem snin il-hena ġie ħesrem fuq Dun Karm bil-mewt ta' ommu fl-1909 u sena wara meta żar Malta Monsinjur La Fontaine, bil-għan li jagħmel inkjesta fis-Seminarju fuq xi xnigħat li kienu waslu għala widnejn il-Vatikan. Id-difensuri tal-Knisja, m'għandniex xi ngħidu, riedu jtaffu l-pass meħud kontra Dun Karm billi jisħqu li hu kien sensibbli wisq u jieħu għalih aktar min-normal. Fost dawn, tistagħġeb, kien hemm ukoll il-Professur Dun Karm Sant li kien ħabib sew ta' Dun Karm u kiseb kopja ta' xogħol Vassalli mingħandu bħala rigal ta' jum l-ordinazzjoni. Jiena kont qrib ħafna tal-Professur Sant fl-aħħar snin tiegħu u minn kliemu nista' nixhed li kien baqa' jħobb u jqim bi kbir lil Dun Karm. Iżda bħall-aħwa li għad li jħobbu lil xulxin aktar huma lesti jaqbżu għal ommhom, Sant kien jagħmel ħiltu kollha biex jgħatti lil ommu l-Knisja.

Karmnu Psaila ġuvnott liebes ta' Għarbi waqt safra t'Tuneż

Il-verità, iżda, kienet li l-Vatikan dak iż-żmien kien għaddej minn żminijiet ta' inkwiżizzjoni qalila u bla qalb. Wara li għaddew is-snin ħorox ta' Pio Nono, kienu issa s-snin mhux aktar rotob ta' Piju X li kien imħasseb wisq bil-Moderniżmu ġej minn Franza u biex jilqa' għat-tħarbit li beża' li jiġi minnu għat-Twemmin Kattoliku ħareġ il-famużi enċikliki *Lamentabili* u *Pascendi*. Skont Carlo Falconi [9], Piju X qal hekk, fost ħwejjeġ oħra, dwar il-Modernisti: "Jistennew li nimxu magħhom biż-żejt, bis-sapun u biż-żegħil; imma aktar jistħoqqilhom jaqilgħu xebgħa ponnijiet. Meta tkun fi dwell, ma tistax toqgħod tqis id-daqqiet, imma tagħti kemm tiflaħ; il-gwerra ma ssirx bil-għemejjel tal-ħniena: hija ġlieda, dwell." Meta jitkellem hekk il-Papa, wieħed jista' jobsor x'se jagħmlu ta' taħtu, u l-aktar, kif iżid jgħid Falconi, dawk ta' madwaru li ħolqu xibka ta' spjunaġġ fuq sħabhom u fuq il-qassisin kollha.

Ix-xejra l-ġdida ta' suspetti f'kollox u f'kulħadd bdiet fl-1903, ftit wara l-inkurunazzjoni ta' Piju X, bit-taħdita li Dun Antonio Fumagalli għamel fil-bidu tas-sena akkademika.[10] Fumagalli wissa lis-semmiegħa ta' quddiemu li kellhom jibqgħu għassa b'seba' għajnejn kontra s-semm intellettwali li feġġ fi Franza u qed jixtered mal-Italja kollha. Kien qed jgħid għal għadd ta'

fehmiet magħrufin bħala "l-Moderniżmu" mħaddnin minn xi studjużi Kattoliċi Frranċiżi li, b'nuqqas ta' qbil ma' Tumas Akwinu, kienu jisħqu li kien hemm qabża bejn l-għarfien naturali u sopranaturali. Din il-qabża ma kinitx tista' tinqabeż, kienu jgħidu dal-"Modernisti". Skont Fumagalli, il-għan tagħhom kien li jdgħajfu l-ortodossija Kattolika u t-twemmin tal-Kattoliċi li kienu joqogħdu għal dak li tgħallimhom u tgħidilhom il-Knisja. Minn dat-twemmin qarrieq, qal Fumagalli, kien ġej ir-relattiviżmu u x-xettiċiżmu ta' żmienhom.

M'hemm l-ebda dubju li Dun Karm la kien minsus mill-fehma tar-relattiviżmu u lanqas minn l-ebda ħjiel ta' xettiċiżmu. Dun Karm kien qassis Kattoliku f'kull sens u għad li ma kienx jaħdem fil-parroċċa, u mitluf fil-kotba u fl-istudju baqa' bla mittiefes minn kull fehma li tnaqqaslu twemminu fil-papat u fis-setgħat tiegħu bħala l-mexxej tal-poplu t'Alla.

Imma, tgħidli qalbi, qajla kien jimpurtah La Fontaine, dak li sema' dwar Dun Karm u s-Seminarju kienx minnu jew le. Ix-xnigħat saru xiljiet u ma damx ma ħareġ l-amar li l-għalliema tas-Seminarju ma jibqgħux jgħixu hemmhekk iżda filgħaxija jmorru jorqdu x'imkien ieħor [11]. Ftit tas-snin wara t-trawma li ġarrab minħabba f'dil-ġrajja kerha u billi dik li setgħet wennsitu u kennitu minnha, kienet mititlu sena qabel, Dun Karm tkellem hekk dwarha fil-poeżija *Lill-Kanarin tiegħi*:

Għaliex fejn żrajt il-ward kiber bil-kotra
Xewk u għolliq u min bi mħabbtu safja
Seta' jsabbarni, intemm qabli ġo qabar.

Karmnu ma' ġuvintur sħabu fil-Kampanja

It-tkeċċija mis-Seminarju tatu ġewwa wisq lil Dun Karm. F'daqqa waħda l-imħabba li kellu għall-Ilsien Taljan, l-ilsien li f'għajnejn bosta kien f'waqt wieħed jiġbor fih il-ġmiel estetiku u l-qofol tal-Kristjaneżmu bdiet tiċċajparlu. Il-ħsara psikoloġika u emottiva li saritlu kienet ġejja **minn nies** li kienu jħaddnu dan it-twemmin estetiko-reliġjuż. Issa ħass li t-twemmin tiegħu ma kellux bilfors isib l-espressjoni tiegħu bl-ilsien li kien il-għelm ta' dawn in-nies bla qalb u sur kontra l-ilsien u l-kultura tal-ħakkiema ċivili li x-xilja kontrihom kienet li kienu Protestanti.

Din it-trawma qawwija u l-konsegwenzi tagħha lili jfakkruni fit-trawma li ġarrab Galileo meta għaddewh boxxla u waqt li abjura (għad li xorta baqa' jlissen "*eppur si muove*") ma kitibx aktar bil-Latin iżda bit-Taljan u ġennen lil sħabu x-xjenzjati li billi ma kinux jafu b'dan l-ilsien la setgħu jibqgħu jikkorrispondu miegħu u lanqas iżommu ruħhom aġġornati mas-sejbiet u l-kixfiet tiegħu.

Fl-1911, Dun Karm kien qiegħed jiġbor il-ġabra tal-vrus bit-Taljan *Viole* u waqaf. Dan kien ukoll iż-żmien li fih iż-żewġ patrijotti Maltin, Ġużè Muscat Azzopardi [12] u Dun Pawl Galea, li għad li mkissrin sew fit-Taljan, kienu jagħrfu s-siwi u l-qofol tal-Ilsien Malti bħala l-għodda ewlenija għall-kisba tal-għarfien u tal-identità tal-poplu Malti, ħajru lil Dun Karm jibda jikteb bil-Malti.

Din il-bidla tal-ilsien bħala għodda għall-poeżija ma kinitx xi ħaġa żgħira, bħalma ġieli rajnieha sseħħ f'xi poestastri li daqqiet jiktbulek, jew iħarbxulek, xi ħaġa bl-Ingliż u daqqa bil-Malti u daqqa, (għaliex le, la għandhom daqstant ħila?) bit-Taljan ukoll. F'poeta serju bħal Dun Karm, dil-bidla kienet tfisser bidla mill-qiegħ, dik li Kuhn isejħilha *paradigm shift*, ċaqliqa minn paradigma għal oħra. [13] Mill-ambjent Taljaneġġanti tas-Seminarju, Dun Karm reġa' lura fl-ambjent għal kollox Malti b'laqta Semitika qawwija ta' raħal twelidu. Għad li mar jgħix il-Belt, fi Triq l-Ifran fejn dam 26 sena sħaħ, spiritwalment kien mill-ġdid fl-ambjent fejn twieled u

trabba, fejn trawwem u tgħallem jagħti l-ewwel passi tal-ħajja, fejn tgħallem jitkellem u jħaddem rasu, isir midħla tal-karattri tan-nies, fi ftit kliem jilħaq l-għatba tal-maturità.

In-niket li ħass jagħfas fuqu meta kien il-Belt ma kienx imnissel tant mill-għeluq fiżiku tal-Belt (li tabilħaqq dak iż-żmien kienet mgħammra iktar bin-nies u għalhekk tifgak iktar mil-lum) – għeluq imfisser b'dal versi "Ma rridx niddellel iżjed f'dawn it-toroq / li minnhom jidher terħa kaħla s-sema" **riferenza għall-poeżija** b'kuntrast mal-ftuħ ta' Ħaż-Żebbuġ daqskemm mill-firda minnu li issa ħassha b'qawwa akbar għaliex imxennaq għalih bil-għan li jislet mill-meded tiegħu (u mhux mill-wesgħat mistħajla ta' Monti) l-ispirazzjoni li ħass il-ħtieġa tagħha biex ilaħħaq mal-vokazzjoni ġdida tiegħu. Dun Karm ifisser dawn il-ħsus fil-poeżija *Xenqet ir-Raba'* bix-xbihat li ġejjin:

Ir-rtuba ħelwa tal-ħaxix niedi (taħt riġlejh), u fuqu *l-beraħ tas-sema safi*, madwaru bħal ninfi ġejjin mill-iżmna klassiċi *xebbiet xuxthom mikxufa*, *jew safra daqs id-deh'b, jew sewda tuta*, *qawwija fi mħabbithom siekta*, u jimxu mixi rżin (ir-rażan klassikeġġjanti dejjem huwa ma' Dun Karm) għalkemm *ġenbejhom jaqbżu ma' kull medda ta' riġel*, *u sidirhom jiżfen mal-mixja*, u f'dax-xenarju idillijaku flok imur jimraħ tul il-meded pagani tal-Monti, jistqarr:

Irrid dar ċkejkna li fuq ġbinha tisreġ
Ix-xemx ta' nofs inhar, imżejna bl-aħdar
Tad-dwieli u tal-larinġ, nadifa u bajda
Bl-insiġ tar-raħal,

U hemm nixtieq immut: minn hemm tittajjar
Aktar ħafifa qalbi lejn is-sema;
Aktar ħieles hemmhekk jinġabar ħsiebi
Fil-ħniena t'Alla.

Xenqet Dun Karm hija xenqa għall-għejjun li huwa ntebaħ li kellu jerġa' jixrob minnhom, u xenqa mnikkta bl-għarfien tal-fatt li kien imbiegħed minnhom meta l-aktar ħtieġhom. Min-naħa l-oħra, 'il bogħod x'aktarx żied iqanqallu f'qalbu mħabba akbar lejhom għax iċ-ċaħda taf tnissel ħsus eqqel minn dawk li l-għatx tagħhom jittaffa malajr u bil-ħeffa. Sogħbien u mnikket bid-dnewwa li ġarrab, imxennaq għal dak li fil-fehma tiegħu seta' jnaqqaslu s-sogħba u n-niket li qegħdin ikidduh, Dun Karm irnexxielu aktar jagħsar minn qalbu fehmiet qawwija, ħelwin għad li fuqana, u jroddhom fuq il-karta skont l-istedina ta' Ġużè Muscat Azzopardi [14] li fih kien lemaħ dixxiplu ġdid u ta' fejda għall-kawża tal-Malti li kien imdawwar b'għedewwa minn kull naħa.

Sa l-1914 ġa kellu għadd ġmielu ta' poeżiji li fil-fatt ħariġhom *f'Ġemgħa ta' Poeżijiet li ktibt bil-Malti* fis-sensiela *Kotba tal-Mogħdija taż-Żmien* maħruġa minn Alfons Marija Galea. Poeżija tipika ta' dak iż-żmien hija *It-Tifla tar-Raba'* li fiha naraw tfajla (Dun Karm jgħidilha "tifla" għaliex irid idaħħal inkiss inkiss il-konnotat ta' "bint", iżda jħalliha "tifla" bħal meta ngħidu "tifel tar-raħal") – tfajla safja mingħajr ħjiel ta' żina, b'kuntrast mal-imqarbin tal-belt li kien jiddejjaq bihom Dun Karm, bieżla u sabiħa. Għad li dix-xebba m'hijiex storikament minn Ħaż-Żebbuġ, hija tipika tal-kampanja li Dun Karm kien trabba fiha u sar midħla tagħha madwar raħal twelidu u mbagħad raddha sublimi fi vrusu. Din ix-xebba mogħnija bil-virtujiet kampanjoli li Dun Karm ried jgħolli u jfaħħar hija vara dirgħajha u riġlejha godlin , hienja u daħkana, tbakkar u tishar kemm fis-sajf kemm fix-xitwa fix-xogħol tal-biedja, bla qatt ma tgerger, bil-lejl torqod mistrieħa rqad bla mittiefes mill-ħolm jew mill-biża' u matul il-ġurnata twila tal-ħidma, tixxiegħel tul ir-raba' mdawra b'ambjent klassiku ta' armonija bejn il-bniedem, il-bhejjem u n-natura (xeni li jfakkruna fil-Latin Lonġinu u f'għadd ta' poeti Taljani mill-arkadiċi sa Leopardi). [15] Dan kollu l-poeta jilmħu jirkaċċa max-xbiha tal-għadiet ħżiena kif tixidhom it-

tfajla li tgħaddi "l-iljieli fid-daqq u ż-żfin u n-nhar fil-għażż u l-frugħa" li bil-maqlub tat-tifla tar-raba' li hija godlija u mibruma (saħħa fiżika mnissla u mżewġa mas-safa spiritwali) hija "sfajra u midbiela" u treqq qaddha ġo l-azzar iebes ħalli tidher irqaq u għalhekk aktar senswali u tqanqal lill-irġiel li jarawha għaż-żina. F'dawn iż-żewġ xbihat, Dun Karm jiġbor it-"tajjeb" u l-"ħażin" imlaħħmin, fuq naħa, fil-kampanja, u fl-oħra, fil-belt.

Dun Karm ma' grupp tal-Leġjun ta' Maria

Fi tmiem is-snin sittin niftakar ħareġ film *Prime Cut* (Amerikan imma tajjeb) li donnu ried jgħidilna li l-ħażen m'huwiex fl-ibliet iżda fil-kampanja. Imqar ix-xena li jara hu u ħiereġ mill-belt tibda tiddallam għax is-sema jibda jtella' u s-sħab jaħkem kullimkien. Dun Karm bil-maqlub. Fil-belt hemm il-ħażen kollu tad-dinja: iż-żina fl-imġiba sfiqa tan-nisa li jwassal messaġġi foloz ta' mħabba fiergħa, il-ħjiena ta' min moħħu biex jaghmel il-flus u għal dan il-għan jinseġ u jfassal pjani ta' ħjiena, l-għeluq tal-bini għoli li jmarrad u jżomm l-arja ħażina mgħobbija mard tal-ġisem li jiżdied ma' dak tal-moħħ ta' dawk li fi kliem il-poeta "jitħaddtu wħudhom", kif rajnieh jgħid qabel *f'Xenqet ir-Raba'*. [16]

Ta' dak iż-żmien ukoll, sewwasew l-1913, hija l-poeżija *In-Nissieġa*. Hawnhekk ukoll għandna xbiha idealizzata, idillijaka iżda fl-istess ħin mhux bilfors imbiegħda mir-realtà, tax-xebba li taħdem bla heda fuq in-newl. Medhija kif inhi taħdem u tagħnet lanqas ħsieb il-frugħa tax-xebbiet tal-belt ma jaqgħalha f'rasha u tgħix ħajjitha f'safa li lil Dun Karm ifakkru fis-safa tax-xbejba li għal tjubitha ntgħażlet biex issir Omm Alla. Jekk wieħed jifli l-kliem tal-poeżija jsib li għal Dun Karm kienet ħaġa ħafifa li jsib il-vokabularju xieraq għax il-kliem kollu meħud mil-lingwaġġ ta' raħal twelidu: raħal in-nissieġa. Hekk insibu"żerkuna", "rfies", "medd", "mserka", "deff", "ħaffiefa" li sa tfuliti, jiġifieri fis-snin ħamsin tas-seklu l-ieħor u ħafna wara li kienet għebet minn fostna s-sengħa msemmija minn Dun Karm, kien għadu kliem jinstema' sew fost ix-xjuħ tar-Raħal.[17]

Min huwa midħla tal-letteratura Taljana fis jintebaħ bix-xebh u l-qrubija li hemm bejn Dun Karm u l-poeti neo-klassiċi Taljani, mhux biss Vincenzo Monti li rajnieh ikellem fil-poeżija tal-bidu jew Zanella li miegħu xebbhuh, iżda Ugo Foscolo [18] li fih huwa lemaħ xebh ma' Vassalli u saħansitra Giacomo Leopardi tal-*Canti* li fihom jagħtina dehriet mill-ħajja tar-raħal ta' żmienu biex minnhom joħroġ tagħlimiet morali.[19]

Minkejja fil-*paradigm shift* li semmejna, għejjun il-lehma ta' Dun Karm baqgħu xorta. L-aktar li ċċaqilqet lehmtu kien min-neo-klassiku (jew protoromantiku) għar-romantiku propju. U hawnhekk ikollna nieqfu waqtejn biex indaħħlu lil Dun Karm fil-kwadru letterarju xieraq tiegħu, kif uriena b'ħila kbira l-Professur Oliver Friggieri f'għadd ta' kotba li ħareġ matul il-medda ta' mill-inqas tletin sena.

L-ewwel poeta Malti li jidħol sewwasew fil-bixra romantika kien Ġan Anton Vassallo li kien professor tat-Taljan l-Università. Vassallo li kien midħla sew tar-Romantiċiżmu ta' żmienu li kien jippriedka li l-poplu huwa l-poeta fehem minnufih li allura l-ilsien letterarju ta' Malta ma kellux ikun it-Taljan iżda l-Malti li kien tabilħaqq l-ilsien tal-poplu. Vassallo kien poeta tassew ta' żmienu kemm fil-kuntest Malti kemm f'dak Ewropew, l-aktar f'dak Taljan, u f'ċertu sens nistgħu nqisuh bħala wieħed mill-poeta reġjunali Taljani li kienu jiktbu bid-djalett tagħhom flok bit-Taljan (jiġifieri l-Fjorentin li kien qiegħed isir l-ilsien tan-nazzjon il-ġdida li qiegħda tingħaqad).

F'din il-linja Dun Karm seta' jimxi 'l quddiem b'aktar ħeffa minn kittieba oħra. Il-vokabularju "tal-poplu" kien midħla tiegħu ġmielu sewwasew għaliex kien jagħmel sehem mil-lingwaġġ Żebbuġi li tgħallem f'taħdit ommu – mhux ta' b'xejn isejjaħlu "l-ilsien li tkellmu bih ommok u ommi" fil-poeżija maħtura liż-Żebbuġi bħalu, Mikiel Anton Vassalli.

Ħarsa fuq fuq lejn il-proża ta' Dun Karm (barra mill-poeżija li minn qaddisha tuża kliem arkajku fuq il-prinċipji tan-neo-klassiċisti Taljani) nintebħu li għadd kbir ta' kliem m'huwiex ġej mill-għarfien akkademiku (jew in-neoloġiżmi li Dun Karm u sħabu ħassew li kellhom idaħħlu fil-Malti, fuq is-sies tal-għeruq Maltin, biex isaħħu dan l-ilsien li minn djalett kien qed jiġi aċċettat bħala lingwa), imma mil-lingwaġġ normali Żebbuġi li jiena bqajt nisimgħu mix-xjuħ tar-raħal imqar sas-snin sittin tas-seklu l-ieħor.

Dun Karm sar Monsinjur

Din li ġejja hija lista qasira ta' dal-kliem u frażijiet (mhux fl-ordni alfabetiku imma kif misjub, bl-addoċċ f'xogħlijiet Dun Karm):

baħar żagħżugħ (li mhix metafora "oriġinali" maħluqa minnu, imma t-titwila tal-użu idjomatiku tal-kelma li tassew tintuża biex tiddeskrvi l-baħar meta jkun "ġdid" u għalhekk "żagħżugħ" li min jaf kemm kien jisma' lil missieru li kien ibaħħar ġmielu jużaha meta kien għadu żgħir), iġġiera (varjant ta' "iġġerra") kif użat minn Vassalli fl-i*Stedina*; qada (kif użata fil-*Kantilena* ta' Caxaro), ġidd, dagħdiegħa, imdagħdagħ, żelluma, qamla (tas-siġar), fettaħ, qabil [20] , medda, matulek ja sena, ġmiegħi (pl. ta' "ġimgħa"), minn mindu (flok "mindu" biss), ħaqqaqha, sabbar, bis-sakra (mhux "fis-sakra' , ħaġa li jsemmiha wkoll Vassalli fin-noti tal-*Lexicon*), merħba bi (mhux "merħba" biss), ħawwel (mhux ix-xtieli u s-siġar biss, imma kulma jidħol fl-art); idemmem, il-ħarġa (mhux bħal "ħruġ" imma għal dak kollu li jinbet u jikber fir-raba') [21]; derra (bħalma r-riħ ixerred it-tiben fuq l-andar), qerrieda (flok "ħedla" jew "ħaddiela"), qatigħ, xeher, tmeigħex, newba, għaqba, sikwit, bixra, xejra, xerqa (+ pronomi personali: "mar għal xerqtu"), widdeb, wemmen, webbel, rawwam (flok "rawwem") randa; rtifed, wilġa, xuxa, kennen, ftit u xejn , libien (bħala "inċens"), libet (f'*Il-Jien u lil hinn minnu*, il-Jien mhux jiskot imma jilbet, sewwasew għax safa miksur meta mċanfar), ifantas, ħarsien (flok "ħorsien"), ibiddu l-ħalib (iferrgħuh sa ma jfur 'il barra mix-xfar), raħħam, inkaram, jitrod, tengħud, misbuk, mislut, imqanfeż, misbi (meqrud), megħud/a (kif jgħid Vassalli), seffaq, ġgajta, fuq il-lant, qisu l-baxa jew il-qadi, isensel (f'kull sens, mhux "idomm"biss), damm, fejda, uħudhom (flok "waħedhom"), jobrod u jorqom (mis-sengħa tal-insiġ), u kliem tekniku mis-sengħa tal-insiġ u mill-qasam tal-biedja: taqsam bin-newba, ġelben, gelgel, sajf qieragħ/ xitwa qiergħa, xita tehda (mhux tieqaf), sfurija (mhux sfura) tal-mewt, rtuba (umdità) mazkan, ħajjen, ħell, ħada (flok "ħdejn"), godli, mibni b'saffejn, twil daqs stwiel, naffar, imwaħħar, żriegħ (flok "miżrugħ", jew żara' li b'dal-kliem Żebbuġi qaleb il-vers ta' Virġilju; *Nunc seges est ubi Troja fuit*." – "il-lum hemm iż-żara' fejn darba kienet Trojja"), bżulija, ħabla, kiefer, mgerrex, iħuf u jimraħ, imwiegħer, daqqa ta' (**60 poeżija** – kwantità bejn wieħed u **ieħor**), ħabatlu wkoll illi .. (ġralu li), mħabba għajjura (fis-sens pożittiv), divrenzja, vinditta, għomma + pronomi personali, għabra, għabbar, għarbel (f'sens figurattiv), ħabel (tal-għalqa).

Dal-kliem li Dun Karm ħadu mil-lingwaġġ Żebbuġi b'kuntrast ma' kliem ġdid bħal "ħlusija", "ħilija", "bostan" (bħala plural), "lehma", "lehiema" (Il-Mużi), "wetqa", "utieqa", "dewwemija", "ktib" (flok "kitba"), "ħbubija" (flok "ħbiberija") jew "mistizja", li Dun Karm jew ħadu min-neoloġiżmi maħluqa b'ħerqa minn sħabu tal-Għaqda tal-Kittieba tal-Malti mwaqqfa minn sieħbu Muscat Azzopardi u li mbagħad sar president tagħha warajh jew **minn neoloġiżmi** maħluqa

minnu nnifsu. Il-lingwaġġ Żebbuġi huwa fil-biċċa l-kbira tiegħu aħrax u qalil bħalma kienu bosta mil-laqmijiet tal-familji Żebbuġin (tal-Kiefer, tal-Kiesaħ, tal-Misħut) waqt li oħrajn juru kwalitajiet xejn inqas ibsin (tal-Bieżel, tal-Fieres) jew juru nuqqas ta' mogħdrija lejn il-proxxmu (tal-Bagħbus, jiġifieri tal-Baħnan, tal-Misrum) u l-bqija.

Meta kiteb il-poeżija kemmxejn twila *Lil Ħaż-Żebbuġ*, Dun Karm inqeda b'dal-kliem ukoll, imqar il-kelma "qabil" imsemmija hawn fuq użaha biex jgħid "razza" jew "tribù". Ir-raħal li għandu f'rasu Dun Karm ta' dil-poeżija huwa raħal li fih baqa' nies, fil-biċċa l-kbira tagħhom bdiewa, poplu kburi bl-imgħoddi li fih qalulu li kien mogħni b'nies qalbiena , eroj, iżda ċiniku dwar il-preżent; immexxi minn għadd kbir ta' qassisin (fi żmien torbit Dun Karm kien hemm mhux inqas minn mitt qassis f'Ħaż-Żebbuġ!) li jħalluh isib l-isfog tiegħu fit-tilwim dejjiem u l-ġlied ġieli qalil bejn il-każini tal-banda, sakemm jibqa; jżomm sħiħa l-fedeltà lejn il-Knisja u lejn il-Papa.

F'*Il-Malti*, Marzu, 1935, Dun Karm jgħid hekk: "Dawn il-versi ktibthom fis-sena 1927, meta fil-btajjel tas-sajf tlajt ngħaddi xi erbat ijiem f'dan ir-raħal. Ħamsa u ebgħin sena ilu, Ħaż-Żebbuġ kien wieħed mill-aqwa ċentri tal-gżira minħabba fix-xogħol tal-kotnina; il-lum, dan ix-xogħol spiċċa, ir-raħal niżel, għax ma għarafx jaqbad tarf ieħor ta' sengħa fejjieda." Dun Karm kien qiegħed jitkellem dwar Malta ta' tmiem is-seklu dsatax, iżda t-ton li juża u l-bixra poetika li jħaddem tixbah lil tal-kittieba Taljani tal-bidu tas-seklu dsatax u l-iktar l-iktar sa nofs dak is-seklu.

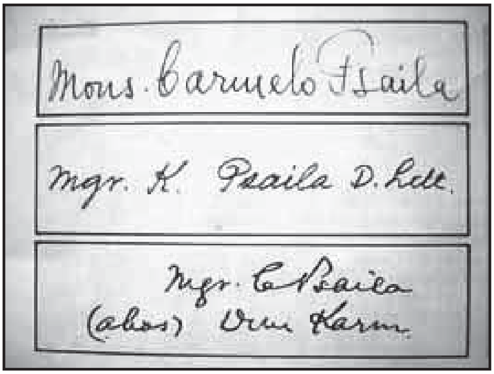

Kampjuni tal-firma tiegħu

Jekk lil Ġan Anton Vassallo nistgħu nqisuh stilistikament leġittimu fiż-żmien fil-kuntest Taljan, Dun Karm fis-sew ma jistax jitqies hekk. Ma ninsewx, qabel mal-Faxxiżmu ħarbat il-linja naturali li kienet miexja tulha l-poetika Taljana b'riħet poeti bħal Marinetti u oħrajn [22] fiż-żmien li qed insemmu, kienu ġa qed jinkitbu vrus tabilħaqq futuristiċi li radmu r-romantiċiżmu dekadenti kollu bħala ħaġa tal-imgħoddi. Dun Karm ma kienx poeta ta' żmienu fil-kuntest Taljan jew Ewropew. Iżda kien ta' żmienu fil-kuntest Malti. Għad li fl-Ewropa, Malta, (u iktar u iktar Ħaż-Żebbuġ), kienet għadha tgħix bħala nazzjon, fi żmien aktar bikri. Bħala kolonja ta' ħaddieħor, b'rajha f'idejn il-barrani, kienet għadha fil-benniena tan-nazzjonalità u għadha trid min ibenninha u min iħanninha sakemm tgħaqqad għadamha u tkabbar laħamha. Il-vers tal-għana li Vassallo għarfu bħala l-aqwa vers Malti u li kien jaqbel mal-vers Taljan tat-tmienja, ferrieħ u qabbieżi, kien għadu l-aħjar vers għall-poeżija, għax l-aktar li jinżlilha għasel f'widnejha, iwennisha, isabbarha, ifarraġha u fuq kollox irawwimha u jħejjiha għal ħwejjeġ aqwa fil-ġejjieni.

Dan, Dun Karm kienu jafu sew, għaliex mhux biss kellu l-polz tal-poplu iżda kien jaf sew x'kien jeħtieġlu l-aktar bħala poplu li għadu jrid isib triqtu lejn id-dinjità li popli oħra kienu ilhom igawduha. Sa dak iż-żmien kienu dehru għadd ta' ġgajtiet politiċi li stqarrew li l-għan aħħari tagħhom kien sewwasew il-kisba ta' din id-dinjità. Ix-Xirka tal-Imdawlin, imwaqqfa minn Manwel Dimech[23] ma kellhom l-ebda għodda biex iroddulu s-setgħa quddiem il-barrani jew il-ħila biex mexxi. Fil-qafas soċjo-politiku ta' dak iż-żmien lanqas jedd għall-vot ma kellhom [24]. Barra minn hekk, il-moviment ta' Dimech kien kisirha bl-ikreh mal-Knisja u tilef kull tama ta' appoġġ fost dawk tal-iskola li lkoll kienu jistqarru fedeltà u lealtà lejn il-Knisja Kattolika. Terġa', Dun Karm la kien ġej minn familja tal-ħaddiema u lanqas minn raħal tabilħaqq tal-ħaddiema. Fi żmienu Ħaż-Żebbuġ kien raħal tan-neguzjanti, dawk ta' Triq il-

Kbira li f'nofsha Misraħ San Filep, il-qofol tal-ħajja Żebbuġija, u tal-bdiewa u tar-raħħala (Ħal Muxi); il-ħaddiema, minoranza, kienu l-faħħama (Ħal Dwin u minn tad-Dawl sal-Ħofra).

Il-partit l-ieħor, imwaqqaf għexieren ta' snin qabel u li stqarr bħala s-sies ta' twemminu r-*Religio* u l-*Patria* kien wera biċ-ċar li jrid jeħles mill-ħakma Brittanika. Fost l-imsieħba ta' dal-partit kien hemm uħud li jridu jeħilsu mill-Ingliżi biex isieħbu lil Malta mal-*Patria* l-kbira jiġifieri l-Italja li ma kinitx ilha li ngħaqdet billi, fost ħwejjeġ oħra, ħattet is-saltna tal-Papa. Malli l-ġerħa tal-ġlieda bejn il-Papat u l-patrijott Taljani fieqet, l-aktar bil-Konkordat ta' Mussolini, il-*Partito Nazionale* ma kien baqagħlu l-ebda xkiel biex imexxi f'nifs wieħed l-għajta għas-shubija fl-Italja l-ġdida kontra l-ħakma Ingliża u l-għajta għall-Kattoliċeżmu kontra l-Protestanteżmu. [25] Bħala bniedem kolt (jew, kif kienu jgħidu dak iż-żmien, "tal-iskola") u fuq kollox poeta li ġa wera ħiltu bl-Ilsien Taljan, Dun Karm kien mistenni minnu li jkun jagħmel sehem minn dan il-grupp politiku. Iżda Dun Kam, mixgħuf mill-kastig inġust li kien ġarrab fis-Seminarju kien daq il-qilla ta'dawn il-filo-Taljani u aktar twebbel li l-poplu Malti kellu jissaħħaħ bħala poplu għalih bla ma jistenna l-għajnuna mill-Italja.

Dawn il-fehmiet huma msaħħin mhux biss bit-tifsir nofsu mistur fil-poeżiji tiegħu, iżda fl-ittri li kien jibgħat lil Karmen Mikallef Buħaġar fis-snin erbgħin meta kien reġa' tela' Ħaż-Żebbuġ bħala refuġjat mill-ħbit mill-ajru tat-Taljani u tal-Ġermaniżi. Iżda dwar dan nitkellmu minn hawn u ftit ieħor.

Għalissa nibqgħu nsemmu l-lehma qawwija li silet Dun Karm mill-ambjent naturali u uman ta' raħal twelidu. F'*Lill-Mitħna tar-Riħ*, Dun Karm jiġbor il-ħsus romantiċi tiegħu mlewnin b'laqtiet ta' nostalġija. Bilkemm ma tistħajjilx li l-poeta jara l-mitħna qisha xebba Żebbuġija mibruma u felħana, taħdem fix-xemx u r-riħ tar-Raħal sa ma mbagħad kibret u saret "mara xiħa" mhux fis-sens ta' għaġuża imma fis-sens intraduċibbli Taljan ta' "*una vecchia signora*", madankollu n-nies li ma baqgħetx taralha siwi, bdiet tgħoddha sewwa bħala xiħa għakka li għadda żmienha. Iżda bil-maqlub tan-"nies belha" li tidħak biha, Dun Karm itenni:

Jiena nagħdrek, għadni nħobbok,
Għalkemm tbiddlu ż-żminijiet,
Għax tal-ħobż li kont titmagħni
Għandi l-isbaħ tifkiriet.

Fl-imtieħen ta' Ħaż-Żebbuġ ta' tfulitu, Dun Karm jilmaħ dinja antika, ħelwa, qalbha tajba, [26] li ma kinitx ilha li mietet. Min ilumu jekk id-dinja antika tiegħu mietet ħafna wara li mietet id-dinja antika tal-kittieba tal-kontinent? Jekk ġrajjet Malta timxi b'għexieren ta' snin wara dik ta' pajjiżi oħrajn, min jista' jsib ħtija f'poeta bħal Dun Karm li ried ikun awtentiku u ġenwin fil-konfront ta' pajjiżu? Dan l-aspett tat-tematika Dunkarmjana xi wħud mill-kritiċi , l-aktar tas-snin sittin, kien jaqbżilhom. Għal uħud minnhom id-dinja donnha kienet bdiet f'dawk is-snin, għal oħrajn kien hemm raġunijiet li għandhom mnejn riedu jostruhom jew għall-inqas jinsuhom u jnessuhom.

Min irid isir jaf sewwasew dawn ir-raġunijiet hemm il-ktieb *L-Ittri ta' Dun Karm lil Karmen Mikallef Buħaġar*, *miġbura b'daħla minn Oliver Friġġieri* u bil-qari tiegħu jista' jsir midħla ta' dak li kien iħoss tassew Dun Karm fuq in-nies ta'

Il-bust ta' Dun Karm fiċ-ċentru ta' Ħaż-Żebbuġ

żmienu. B'kumbinazzjoni, jew għandu mnejn b'kumbinazzjoni xejn, l-ittri li fihom Dun Karm jiftaħ qalbu dwar il-politika tal-partiti u tal-qassisin sħabu kitibhom bejn l-1941 ul-1943 meta kien reuġjat fi Triq il-Kbira, Ħaż-Żebbuġ joqgħod għand qrabatu. Kienu dawn snin ta' ħbit qawwi mill-ajru ġej mingħand dawk li sa ftit qabel kienu jżiegħlu bil-Maltin u jfissduhom billi jsejħulhom "*fratelli d'oltremare*" u lil gżiret twelidhom "*l'ultimo limbo dell'Italia*" u ħwejjeġ bħal dawn biex idawruhom lejhom u jħabbuhom magħhom.

F'ittra tat-8 ta' Diċembru, 1941 fid-dar 264, Triq il-Kbira, Ħaż-Żebbuġ, fejn kien refuġjat għand qrabatu, Dun Karm kiteb hekk dwar it-tema tan-nuqqas ta' patrijottiżmu fost il-Maltin: "Għidtli: imma, Dun Karm, għaliex Malta ma hix ixxurtjatha fl-imħabba ta' wliedha? Nibda biex ngħidlek illi bħalma fost il-Maltin, fost il-barranin ukoll issib il-wieħed u 'l ieħor: hemm min iħobb lilu nnifsu aktar milli jħobb lil Pajjiżu. Iżda għalina l-Maltin hemm raġuni oħra, storika li mal-mixja tas-snin ħadet sura psikoloġika. Il-Maltin qatt ma kienu Sidien f'Pajjiżhom: għal tliet elef sena kienu dejjem taħt il-ħakma tal-barrani: Feniċi, Kartaġiniżi, Rumani, Għarab, Normanni, Spanjoli, Kavallieri, Franċiżi, Ingliżi kienu wara xulxin is-Sidien ta' Malta u l-Maltin ftit jew wisq kienu dejjem minsijin, mgħakksin, maħqurin: għalhekk huma qatt ma kellhom dak l-ideal ta' Patrija li għandhom il-Pajjiżi l-kbar: dak is-sens u l-hena ta' ħelsien, ta' ġustizzja, ta' nazzjonalità indipendenti, qatt ma kien patrimonju tagħhom … u xi wħud għadhom ma jistgħux jifhmu kif Malta tista' tkun nazzjon għaliha, u għadhom iħarsu lejn ix-xellug u lejn il-lemin biex jingħaqdu ma' ħaddieħor: tant illi l-kelma Nazzjonalist f'Malta tfisser min jiċħad in-nazzjonalità Maltija u jfittex oħra."

Dawn huma fehmiet li Dun Karm ma kienx jesprimihom ta' sikwit f'għamla hekk ċara, għad li vrusu miżgħudin b'tifsirithom. Dan għaliex Dun Karm kien serju wisq biex jiċċerċer fil-polemiki żorri u bosta drabi ħamallli li tant iħobbu jidħlu fihom nies ta' stoffa inqas minn tiegħu. Imqar meta jwieġeb lil Pino Donati għall-ħbit li għamillu dan it-Taljan [27] , iżomm il-kalma u juri li jisboq il-qilla personali bil-maturità tiegħu. U lil dawk kollha li kienu juru ruħhom inqas irġiel milli kien jistenniehom kien ġa qalilhom kif jaħsibha dwarhom:

Ix-xjuħ li kellna dari
Kellhom xi qawl bħal dan:
"Asaħħ kelmet il-Maltin
Minn ħalfet is-Sultan."
Iżda xi nies ta' żmienna
Dal-qawl ma jemmnux bih,
Għax il-Progress għallimhom
Iduru ma' kull riħ.

Bust ta' Dun Karm fil-Bibjoteka Nazzjonali

B'leħen sieber u mrażżan (jew irżin, kif kien iħobb jgħid il-poeta nnifsu) Dun Karm għażel li ma jaħlix żmien magħhom u ħinu jaħtru għall-kitba ta' temi ogħla u aktar fuqana. Il-ġmiel ta' Dun Karm fl-aqwa tiegħu jisboq it-tilwim u l-ġlied pettegolu jew partiġjan li ma kienx intelletwali biżżejjed biex iqanqal fih ħsibijiet għolja. Dun Karm kien isib, mela, xi jġagħlu jixxiegħel b'lehma, meta jħares lura lejn l-imgħoddi u jilmaħ sehem Żebbuġin qalbiena li barra milli semmiehom f'*Lil Ħaż-Żebbuġ*, kitbilhom sunetti u innijiet bħal dawn li ġejjin bil-għan li jużahom bħala mudelli għan-nies ta' żmienu. Wieħed huwa *Innu lil Dun Mikiel Xerri f'għeluq il-200 Sena mit-Twelid Tiegħu (1737 – 1937)* [28] li kien ukoll immużikat u jitkanta, u l-ieħor *Lil Mikiel Anton Vassalli.*

Meta wieħed iqabbel l-innu lil Xerri u s-sunett lil Vassalli, ma jistax ma jintebaħx b'dawn il-ħwejjeġ: fil-każ tal-ewwel ifaħħarlu qlubitu li wasslitu biex iħares bla biża' f'wiċċ il-

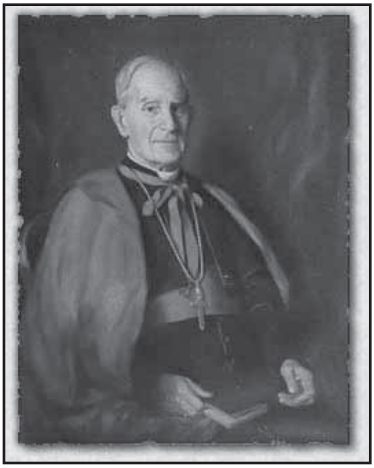

Pittura ta' Dun Karm fil-Parroċċa ta' Ħaż-Żebbuġ

mewt; f'tat-tieni jfaħħar il-ħsieb nazzjonali ogħla u aktar intelletwali li wasslu biex joħlom il-ħolma li huwa jsemmi fl-ittra lil Mikallef Buħaġar. Iżda l-għan tiegħu li juża liż-żewġ persunaġġi storiċi bħala mudelli jnessih id-differenza ideoloġika ta' bejniethom: wieħed jaqbel mal-illuminiżu, l-ieħor kontrih.

Minħabba l-bixriet fiżiċi u morali ta' raħal dari kbir u kburi, li minnu ma jidhirx il-baħar li jfakkrek fit-truf u ċ-ċokon ta' Malta, Ħaż-Żebbuġ għandu ħabta jqanqlek aktar għal ħsus fuqana bħalma hija r-rabta mal-"kobor" ta' art twelidek u jkattarlek l-għożża għaliha. Huwa sewwasew meta wieħed iqiegħed lil Dun Karm fil-kuntest Żebbuġi, li bosta ħwejjeġ jidhru ċari aktar minn qabel. Donnu r-raħal ta' Ħaż-Żebbuġ inħoloq minn ewl id-dinja bħala benniena għall-ideat u l-ideali nazzjonali ta' nazzjon li damet ma fehmet lilha nnifisha u ħtieġet nies qalbiena biex jiftħulha għajnejha u juruha t-triq lejn id-dinjità tagħha mhux bħala poplu fuq blata żgħira f'nofs ta' baħar kbir, iżda bħala nazzjon ħielsa u b'rajha f'idejha. Fih twieled u trawwem Mikiel Anton Vassalli li ntebaħ bir-regolarità tat-taħdit tiegħu [29] li bih stħoqqlu li jkun is-sies għall-binja tal-Malti li kien għadu mitluq u mhux imrawwem sewwa. Warajh kellu jiġi Dun Karm li kattar dak li xittel hu u fejn Vassalli, wara li xxiegħel u ħabrek biex iqajjem fuq saqajh l-ilsien, stieden lil min jissokta billi jrawwem il-letteratura tiegħu [30] .

L-istedina ta' Vassalli, Dun Karm laqagħha u bil-ħeġġa li wiret mingħandu ħadem l-għalqa li ħallielu f'idejh. Id-differenza waħdenija li feġġet bejn ix-xewqa ta' Vassali u t-temma tagħha f'idejn Dun Karm kienet li waqt li Vassalli xtaq li min imidd għonqu għax-xogħol maħlum minnu, jiżra' ż-żerriegħa tal-kitba Maltija f'art semitika mdemmla b'motivi tal-qedem, bħal ngħidu aħna ġrajjiet Ċiru (li waħda minnhom qalibha mir-Rollin[31]), Dun Karm xeħet iż-żerriegħa fl-art għammiela tal-kultura Latina mseddqa mhux biss mill-kittieba Rumani tal-qedem iżda wkoll min-neo-klassiċisti Taljani. Kif għamel Dun Karm sewa ta' ġid akbar sewwasew għax tiegħu kienet għażla li tidwi diwi aqwa tar-ruħ fil-kelma: kelma Semitika b'ruħ Latina. Kif għidna matul it-taħdita, il-*paradigm shift* li għamel Dun Karm ma kienx għal kollox sħiħ. Għad li ċċaqlaq mill-qagħda tal-bidu ta' kittieb bit-Taljan għat-tieni qagħda ta' kittieb bil-Malti (ċaqliqa kbira li heddet li theżżeż l-iskjerament kulturali b'effetti kbar imqar fil-qasam politiku), huwa ma warrabx l-għejjun kulturali u letterarji li kien soff minnhom u twettaq bihom. Bħalma jiġri dejjem fil-fenomenu mfisser minn Kuhn, ir-riżultat aħħari jkun taħlita taż-żewġ qagħdiet, il-qadima u l-ġdida. Sewa wkoll bħala r-rikonċiljazzjoni bejn l-isfond "Semitiku" Żebbuġi ta' Dun Karm mal-kultura Latina li kiseb min-"naħa t'isfel" [32] u li biha taffa wkoll il-kriżi spiritwali qalila li ħakmitlu qalbu u sewdithielu għall-mewt. Is-sura tat-taħlita f'Dun Karm hija, fuq kollox, mera xierqa tat-taħlita waħdenija li hija l-bixra ewlenija tar-ruħ Maltija, ħajja u qalbiena.

Nota dwar l-għejjun:

Il-kotba msemmijin fit-test tat-taħdita huma l-għajn ewlenija għat-tema; iżda magħhom qed jitniżżlu wkoll kotba oħrajn li b'mod jew ieħor ikattru t-tagħrif mimsus fuq fuq. Minkejja l-għadd kbir ta' kitbiet li dehru dwar Dun Karm kemm f'ħajtu kemm wara mewtu, l-aqwa studji li saru fuqu huma dawk tal-Professur Oliver Friggieri, li għad li hu nnifsu jista' jitqies bħala wieħed mill-kittieba ewlenin tas-Snin Sittin tas-seklu l-ieħor li fihom feġġet polemika ideoloġika qalila fiċ-ċrieki letterarji u fil-ġurnali ta' dak iż-żmien u seħħ qtugħ mill-qiegħ minn mal-iskola Dunkarmjana, raddlu l-akbar ġieħ billi daħħlu fil-kuntest storiku reali tiegħu; lil hinn minn dil-ħidma liema, Friggieri ġabar il-poeżiji kollha ta' Dun Karm u ħaffef mhux bi ftit ix-xogħol tat-tiftix

għall-istudjużi u għall-istudenti.
Cardona, Ġ, (1972), *Dun Karm – Ħajtu u Ħidmietu*, Klabb Kotba Maltin.
Ciappara, S, (1882), *La Storia del Żebbuġ e della sua parrocchia*; maħruġ it-tieni darba bħala *Ġrajjet Ħaż-Żebbuġ, trad. ta' Frans Sammut*, 2001.
Cremona, N, (1929), *Mikiel Anton Vassalli u Żminijietu*, Malta.
Daly, G., (1980), *Transendance and Immanence: A Study in Catholic Modernism and Integralism*, Oxford.
De Felice, R, (1972), *I giornali giacobini italiani*, Milano: Feltrinelli.
Dimech, M, (1898), *Il Bandiera tal Maltin, giurnal mehtieg*, Malta.
Dun Karm (1936), *Ugo Foscolo, L-Oqbra, daħla qlib u tifsir*, Stamperija tal-Gvern.
Durant, W. & A, (1968), *The Lessons of history*, New York: MJF Books.
Emiliani, A. (1911), *I francesi nelle Marche, 1797 – 1798*, Falerone.
Falconi, C. (1967), *Popes in the twentieth century*, Londra.
Friggieri, O, (1980), *Dun Karm – Il-poeżiji miġbura*, Klabb Kotba Maltin u Karmen Mikallef Buħaġar.
Getto, G. (1975), *Opere di Giacomo Leopardi*, Milan, Mursia editore.
Mikallef Buħaġar, K, (1997), *L-Ittri ta' Dun Karm lil Karmen Mikallef Buħaġar, miġbura b'daħla minn Oliver Friggieri*, Malta: PEG.
"Malta", organo del Partito Nazionalista, Malta: 29 ta' Settembru 1934.
Praz, M, (1930), *La carne, la morte e il diavolo nella letteratura romantica*, Firenze: Sansoni.
Sammut, F, (1982), "New Directions in Maltese poetry", *Hyphen*, Vol.III, Number 2, New Lyceum.
Vassalli, M.A. (1828), *Motti, aforismi e proverbii maltesi*, Malta.

[1] Kappella li bena bil-għan li ma jkollux għalfejn jindifen fir-roqgħa mħollija apposta għall-qassisin tar-Raħal billi kien kisirha magħhom bl-ikreh minħabba f'mottivi politiċi u wkoll għaliex ma kienx qassis li jaħdem fil-parroċċa. Ma nistagħġibx li "sepulkru" ħadha mill-Foscolo li kif jistqarr hu nnifsu użaha flok iċ-ċimiterju ta' Pindemonte li għażilha għax ġejja mill-kelma Griega Nisranija li tfisser "serħan" u "mistrieħ". Jekk hu hekk, Dun Karm iktar ried jaħseb f'qabru bħala l-mafkar tiegħu bħala poeta milli bħalma kienu l-oqbra oħrajn, imqar ta' sħabu l-qassisin li hu kien iqisihom inqas minnu.

[2] *La Storia del Żebbuġ* ta' Ciappara ħareġ fl-1882 u kien jintuża fl-iskola għat-tagħlim tat-Taljan u tal-istorja. Inqaleb għall-Malti minn Frans Sammut u ħareġ fl-2001 mill-Każin tal-Banda u Soċjali 12 ta' Mejju.

[3] Fil-*Pronostcu* Malti tal-1993, mas-sunett *Wied Qirda* li deher hemm għall-ewwel darba, Dun Karm kiteb hekk bħala nota: "Sas-seklu XVII – jiġifieri sa mitejn sena ilu – dan il-wied li jgħaddi taħt ir-riħ ta' Ħaż-Żebbuġ, idur fil-wisa' ma' Ħal Qormu u jiftaħ fil-Marsa, kienu jgħidulu "Ħandaq". Il-lum jissejjaħ "Wied Qirda". Tradizzjoni li ma ġiet nieqsa qatt iżżomm illi dan il-wied ħa dan l-isem wara taqtigħa u qirda kbira ta' Torok li għamlu ż-Żebbuġin f'dan il-wied, qrib il-knisja tal-Viżitazzjoni. (Ara: Ciappara, Sac.Salvatore – *Storia del Żebbuġ* – , u Ferris, Achille – *Storia delle chiese di Malta e Gozo*). M'għandniex xi ngħidu, Dun Karm kien qed jara l-wied min-naħa ta' Ħaż-Żebbuġ, għax l-isem "Ħandaq" baqa' jitħaddem fin-naħa ta' Ħal Qormi fejn ma jibqax wied iżda jsir tabilħaqq ħandaq.

[4] Ciappara jsejħilhom "*della nuova fabricazione*", jiġifieri wara s-snin tletin tas-seklu tmintax, snin ekonomikament meqjusa bħala ta' għana kbir billi ġew wara snin meta ż-Żebbuġin kienu ewlenin fin-negozju tal-"*corso*" u kienet qed tixxittel ġmielha wkoll l-industrija tal-qoton.

[5] Caruana, fi żmienu kien wieħed min-neguzjanti l-kbar tal-qoton. Missieru kien logutenent ta' Ħaż-Żebbuġ fejn huwa twieled u b'rabtiet kbar mal-Imdina hekk li Caruana kien kanonku tal-Kapitlu u fi żmien l-Imblokk tal-Franċiżi tlaħħaq ġeneral tal-Maltin minn sħabu l-Kononċi tal-Imdina.

[6] Dun Karm (1936), *Ugo Foscolo, L-oqbra, Daħla qlib u tifsir*, Stamperija tal-Gvern, p.20, nota 67. Das-sunett ta' foscolo li jissemma hawnhek huwa meqjus mill-kritiċi bħala wieħed mill-aqwa tal-poeżija Taljana juri wkoll l-imħabba ta' Foscolo għal ommu l-oħra, art twelidu. Dit-tematika hija riflessa kollha kemm hi fil-poetika ta' Dun Karm: l-imħabba għal ommu fiżika u għal dik spiritwali, **viz.** Malta, art twelidu. Wieħed malajr jintebaħ għaliex Dun Karm inkileb wara das-sunett. Fih Foscolo jerġa' jagħti l-ħajja lill-ġenna mitlufa tat-tfulija u magħha jħallat dell il-mewt u t-tema tal- "qabar". Waħda mill-ittri ta' Foscolo lil ommu tixhed l-imħabba kbira li kellu għaliha. Wieħed jista' jisthajjel li Dun Karm kien midħla ta' din l-ittra li dehret minn jaf f'kemm-il ktieb li seta' ġie f'idejn Dun Karm: "Non sono figliulo disleale e snaturato se ti abbandono," kiteb Foscolo hu u tielaq lejn Londra, "perchè vivendoti più lontano, ti sarò sempre più vicino col cuore, e con tutti i pensieri; e come in tutte le vicende della mia diversa fortuna io fui sempre eguale nell'aiutarti, così continuerò, madre mia, finchè avrò vita e memoria, e la mia santa intenzione e la tua benedizione m'assisteranno."

[7] Fil-fatt snin wara Cremona għamel it-tiftix tiegħu dwar Vassali fuq suġġeriment ta' Dun Karm innifsu. Cremona uża ħafna wkoll il-għajnuna ta' Żebbuġi ieħor, il-ġurnalist Ġużè Gatt fit-tiftix tiegħu li wassal għall-bijografija mxandra biċċa biċċa f'*Il-Malti* u mbagħad fil-volum *Mikiel Anton Vassalli u Żminijietu*. Ta' min wieħed jintebaħ li waqt li Cremona tkellem ċar u bla tlaqliq dwar l-ideoloġija ta' Vassalli, Dun Karm baqa' jitkellem dwarha bil-mod indirett tal-poeżija: kienet id-dehxa li ħa fis-Seminarju li żammitu lura milli, bħala qassis jitkellem bi kliem sabiħ dwar Vassalli li kien baqa' mwarrab mill-Knisja u bosta mill-kotba tiegħu kienu miżmumin fi kmamar sigrieti fis-Seminarju – tifkira ta' meta l-Knisja tkun xtrat jew kisbet kull kopja li setgħet issib minnhom ħalli twarrabhom minn idejn il-fidili tagħha**?**

[8] Dan il-mudell m'għandux jittieħed bħla sinjal li Dun Karm kien għal kollox poeta Romantiku, jew, min-naħa l-oħra li ma ħax sehem fl-"estasi" tar-Romantiċi għax kif jgħid Mario Praz, it-termini antitetiċi "romantiku" u "klassiku" huma approssimattivi. Waqt li jitkellem dwar Alcman li jfakkru f'Monti fil-vrus li jqanqal tifkira tagħhom Dun Karm innifsu, Praz jibqa' jsostni li Alcman m'huwiex poeta romantiku. Il-versi li Praz jislet minn Monti huma sewwasew dawn:

Oh perchè non poss'io la mia deporre
D'uom tutta dignitade, e andar confuse
Col turbine che passa, e su le penne
Correr del vento e lacerar le nubi,
O su I campi a destar dell'ampio mare
Gli addormentati nembi e le procelle!

Mario Praz iwissina biex noqogħdu b'seba' għajnejn kif inlaqqmu lill-poeti bil-"laqmijiet" maħluqa minn Goethe u minn Schiller. – *La carne, la morte e il diavolo nella letteratura romantica*, (1930, Firenze: Sansoni). Dit-twissija tgħodd qatigħ għall-każ ta' Dun Karm. Id-daħla għall-ktieb ta' Praz tiswa mitqilha deheb biex mhux biss insiru nafu aktar dwar il-qrubija bejn il-klassiku u r-romantiku iżda l-qagħda li ħa Dun Karm wara li dawn iż-żewġ "modi" letterarji kienu għaddew minn fuq wiċċ l-Ewropa. Li hu żgur – u Dun Karm dan qatt ma jħallina ninsewh – Dun Karm huwa poeta Nisrani u l-lehma romantika tiegħu, kif jgħid Oliver Friggieri, treġġa' lura r-romantiċiżmu lejn l-għeruq insara tiegħu. Imqar meta jersaq lejn motivi erotiċi bħal fil-poeżiji msemmija f'dan l-istudju, Dun Karm jara kif jagħmel biex jerġa' jisħaq li għalih is-safa tar-ruħ, kif murija u mweġġgħa mill-moralità Nisranija hija l-aqwa bixra – il-virtù li fis-sew tiġbdu lejn ix-xebbiet li jsemmi fi vrusu.

[9] Falconi, Carlo, (1967), Popes in the Twentieth Century, traduzzjoni bl-Ingliż, Londra, p.76.

[10] Daly, G.,(1980), *Transcedance and Immanence: A Study in Catholic Modernism and Integralism*, Oxford, p.165.

[11] Taħt Monsinjur Umberto Benigni, li kien jaħdem fil-qalba tal-Vatikan, din l-Inkwiżizzjoni wasslet għal qagħda fejn imqar kelma mlissna bla ħsieb f'refettorju jew fil-parlatorju tas-Seminarju ġġib kundanna u ħatra tat-tagħlim tibdilha fl-eżilju f'xi raħal imbiegħed mill-qalba taċ-ċiviltà. Ħadd ma kien jista' jkun fdat għaliex kont issib sew studenti u kemm ħbieb antiki jaħdmu minn taħt max-xibka ta' spjunaġġ ta' Benigni, jew għaliex mingħalihom qed jaqdu dak li hu dmirhom jew biex jinħabbu. (Falconi, C.,op cit, p.54).

[12] Id-differenza bejn Muscat Azzopardi u Manwel Dimech (li kien jgħajru bil-laqam ta' *Il-Pagun*) kienet li Muscat Azzopardi kien leali kejn il-Knisja Kattolika u l-Malti ma ridux ikun jiswa biss bħala bandiera tal-klassi tal-ħaddiema iżda tal-klassijiet kollha tal-Maltin. Muscat Azzopardi kien fit-triq tan-nofs bejn l-Istricklandjani u l-gruppi "Nazzjonalisti" ta' dak iż-żmien. Id-differenza bejn dawn iż-żewġ tajfiet tista' tintlemaħ, fil-qosor, f'kitba ta' M.E. Strickland fin-*National Review* ta' Marzu 1923 bħala tweġiba għal dak li kien inkiteb fis-*Secolo* fi żmien l-għoti tal-awtonomija: "*The Secolo of May 3, 1921, commenting on the grant of self-government to Malta, after calling it an Italian island, goes on to state that in Mata there are 180,000 inhabitants, of whom 160,000 are Italians, 10,000 British, and the rest Arabs! Thus do partisan newspapers glaringlu misrepresent facts. By frequent repetition of such-like mis-statements the Italian public verily believe that our Maltese Islands are part of "Italia Irredenta", and ignorant Europeans are led to believe that the Maltese are Italians. In truth, the Maltese are of Phoenician origin. Maltese is a language older than Hebrew and Arabic, and not more than 22 per cent of the 244, 680 inhabitants can understand a word of Italian! Yet it is undeniable that there are, and have been for years, many influences at work, aided by indirect causes, to suppress true Maltese Nationalism*". Dan it-"*true Maltese Nationalism*" huwa sewwasew dak in-Nazzjonaliżmu li ried irawwem Dun Karm. Fuq ix-xaqliba l-oħra tad-dibattitu, li bosta drabi kien jinżel f'livelli baxxi ħafna b'Enrico Mizzi jgħajjar lil Strickland "*il Gran Meticcio*" (il-*Half-caste* il-Kbir, li tista' tfisser li Strickland kien nofsu Ingliż u nofsu Taljan kif tassew kien, jew nofsu Ingliż u nofsu Afrikan minħabba fit-teorija tan-nisel Feniċju li kien imexxi u li lill-Mizzjani kienet tgħaddabhom

bil-kbir). Fil-fatt Mizzi, f'editorjal tal-ġurnal tal-PN kiteb hekk fl-1931, "*La strenua difesa dell'Italianità di Malta, che I nazionalisti sono stati costretti a sostenere davanti alla Commissione d'Inchiesta, ha toccato un punto veramente nevralgico quando s'è trattato di definire i rapporti tra lingua e dialetto. Qui, a fini di bassa ciurmeria politica, si è creato e si mantiene (invero senza badare a spese) un artificio sentimentale che consiste nel pretendere che, dopo aver sopravaluato il Maltese fino ad elevarlo al rango di un immaginario protolinguaggio dell'umanità, sia interdetto ogni più ragionevole apprezzamento del valore effettivo della nostra parlata, pena in caso contrario gli anatemi più grotteschi per …eresia patriottica*."

[13] Il-*paradigm shift* li seħħ f'Dun Karm tnissel sewwasew malli t-trawma li ġarrab il-poeta ġagħlitu jkun propens biex iħoss l-istimulu tas-"sejbiet il-ġodda" dwar il-Malti bħala l-ilsien nazzjonali li bih il-poplu jsir nazzjon u li twasslulu minn Ġużè Muscat Azzopardi u Dun Pawl Grima. Nistgħu ngħidu li l-kriżi personali tiegħu Dun Karm għarraqha fil-kriżi nazzjonali li huwa lemaħ fid-dawl ta' li qalulu Ġ.M.A u Grima.

[14] Bħal sħabu tal-*Partito Nazionale*, Muscat Azzopardi ma kellu l-ebda mħabba lejn l-Imperu Ingliż Protestant, iżda bħal dawk li ma kellhomx xi xewqa li jgħaqqdu lil Malta mal-Italja (fosthom dawk li kienu jistqarru li jagħmlu sehem mill-*Comunità italiana a Malta*), huwa ma riedx li minħabba fl-*Irredentismo* Taljan, il-Maltin jibqgħu ma jsibux l-identità nazzjonali tagħhom kif murija minn Vassalli li Muscat Azzopardi baqa' ma ħaddan qatt għall-istess raġunijiet reliġjużi li żammewh mifrud minn Dimech. Il-mudelli storiċi ta' Muscat Azzopardi kienu Dun Mikiel Xerri u dawk li tħabtu b'riżq Malta Kattolika kontra l-erżjarki tar-Rivoluzzjoni Franċiża u fit-traduzzjoni tal-Bibbja li ħareġ fl-1896 jagħmilha ċara li f'xogħlu warrab għal kollox, u b'għan, ix-xogħol magħmul minn Vassalli fl-istess qasam.

[15] Ix-xebbiet ta' Dun Karm m'humiex in-nisa tar-Romantiċi bħal, ngħidu aħna, in-nisa ta' xi Gautier jew xi Moreau, iżda ġwejdin u twajbin bħat-tallaba magħrufa ta' Achillini:

Sciolta il crin, rotta I panni, e nuda il piede
Donna, cui fe' lo Ciel povera e bella,
Con fioca voce, e languida favella…

u l-iktar l-iktar bħall-ideal femminili mfisser minn Shelley f'*Alastor*:

He dreamed a veiled maid
***Sate** near him, talking in low solemn tones.*
Her voice was like the voice of his own soul
Heard in the calm of thought…

[16] Dun Karm kien, m'għandniex xi ngħidu, qed iħoss il-miġja tal-waqgħa tal-morali l-qadima msaħħa u mirfuda mill-*piccolo mondo antico* (biex nieħdu isem xieraq ħafna minn Fogazzaro), jiġifieri mid-dinja tal-biedja li Dun Karm kien midħla sew tagħha f'Ħaż-Żebbuġ ta' tfulitu. Li ħass Dun Karm kienu l-ewwel mewġiet ta' taqlib l-ilma mqanqlin mir-Rivoluzzjoni Industrijali li kienet seħħet lil hinn minn xtutna. Hemm deskrizzjoni tajba ħafna ta' dit-taqliba mill-qiegħ mogħtija minn Will & Ariel Durant: "*Gadually, then rapidly and ever more widely, the Industrial Revolution changed the economic form and moral superstructure of European and American life. Men, women, and children left home and family, authority and unity, to work as individuals, individually paid,in factories built to house not men but machines. Every decade the machines multiplied and became more complex; economic maturity (the capacity to support a family) came later; children no longer were economic assets; marriage was delayed; premarital continence became more difficult to maintain. The city offered every discouragement to marriage, but it provided every stimulus and facility to sex. Women were "emancipated" – i.e., industrialized, and contraceptives enabled them to separate intercourse from pregnancy. The authority of father and mother lost its economic base through the growing individualism of industry. The rebellious youth was no longer constrained by the surveillance of the village; he could hide his sins in the protective anonymity of the city crowd. The progress of science raised the authority of the test tube over that of the crosier; he mechanization of economic production suggested mechanistic materialistic philosophies; education spread religious doubts; morality lost more and more of its supernatural supports. The old agricultural moral code began to die*." (The Lessons of History, 1968, New York, MJF Books, p.39).

[17] Irrid ngħid iżda li jien kont noqgħod ma' nannti li dak iż-żmien kellha fuq it-tmenin sew, jiġifieri tampar Dun Karm.

[18] Ta' min wieħed jgħid li mhux biss Dun Karm kiteb sunetti lil Monti, iżda Foscolo nnifsu kiteb il-kant *AVincenzo Monti* fl-1805, u wieħed mill-aqwa xogħlijiet kritiċi tiegħu bl-isem *Le osservazioni sul poema del bardo di V. Monti*, u li mbagħad sar l-għadu tiegħu, m'għandniex xi ngħidu, minħabba t-tħaddin tal-Illuminiżmu mxerred mill-Franċiżi min-naħa ta' Foscolo. Hawnhekk ukoll Dun Karm kien maqbud bejn ħaltejn. Bħalma jħobb kemm lil Vassalli (Illuminista) u kemm lil Xerri ("Sanfedista"), huwa jħobb kemm

lil Foscolo u kemm lil Monti.

[19] *Ara Il Sabato del Villaggio* ta' Leopardi. Bid-dehriet li jagħtina f'idilliji bħal dan u oħrajn bħal *Il passero solitario* u *La Quite dopo la tempesta*, Leopardi joħloq il-"miti moderni" b'kuntrast mal-"miti l-antiki" fejn jidħlu Erkole, Orfew u Ewdriċe. Dun Karm jissieħeb b'għaxqa f'dawn il-miti li kienu wkoll il-miti ta' raħal twelidu u tal-kampanja li kien tant iħobb fi tfulitu li minnhom, bħal Leopardi, Dun Karm jislet tagħlimiet morali u għall-ħajja. Kemm fil-każ ta' Leopardi **u** kemm f'dak ta' Dun Karm dawn il-poeżiji ma jridux jittieħdu biss bħala xbihat tal-pajsaġġ jew dehriet ċkejknin u ħelwin tal-ħajja tal-kampanja. Giacomo Leopardi jgħid hekk: "*Io fo poca stima di quella poesia che, letta e meditate, non lascia al lettore nell'animo un tal sentimento nobile, che, per mezz'ora, gli impedisca di ammettere un pensier vile, e di fare un'azione indegna.*" Ara: Giovanni Getto (1975): *Opere di Giacomo Leopardi*, Ugo Mursia editore, Milano; is-silta tinsab fid-*Dialogo di Timandro e di Eleandro*, p.392. Għal Leopardi u hekk ukoll għal Dun Karm warajh, il-poeta jrid jgħaxxaq "*prima l'orecchio e poi l'intelletto*".

[20] Dil-kelma ma kinitx magħrufa biss miż-Żebbuġin, m'għandniex xi ngħidu; kienet tagħmel sehem ukoll mill-qawl Malti "Qabil il-bagħal jidher meta hu ta' debba jew ta' ħmar" u f'qawl 280 fil-*Motti, eċċ*, ta' Vassalli (1828): "Il-fula bint il-miżwed, u l-bniedem bin qabilu, sew abjad ikun, sew iswed".

[21] Għad li Dun Karm isemmi minnufih id-dizzjunarju ta' Falzon, dan x'aktarx jagħmlu biex isaħħaħ il-fehma dwar it-tifsira mal-qarrejja li ma kinux jafu t-tifsira li l-bdiewa Żebbuġin, fost bdiewa oħrajn, kienu jagħtuha.

[22] Ta' min wieħed isemmi hawnhekk l-famużi versi Faxxisti, *Marinetti basta così*. F'iktar minn sens wieħed, il-Faxxiżmu kien pass lura fil-mixja taċ-ċiviltà tal-Punent u tad-dinja li tħares lejn il-Punent bħala t-torċa li tixħet id-dawl fuq il-mogħdija li tieħu lejn l-għerf u l-għarfien tal-bniedem.

[23] L-ewwel manifest ta'Manwel Dimech insibuh fl-ewwel ħarġa ta' *Il Bandiera tal Maltin*, *Giurnal Mehtieg* (8 ta' Jannar 1898): "(Dan il-ġurnal) ifittex biex idarri lill-Maltin sa minn żgħurithom biex jgħoddu rwieħhom b'nies, ma jiċkinux, bħal ma jagħmlu, quddiem il-barranin, u ma jgħidux iżjed illi Malta hija ta' din jew ta' dik in-nazzjon, bħallikieku huma ma kienu xejn fid-dinja, bħallikieku huma m'humiex nazzjon ukoll, bħallikieku Malta m'hix tagħhom, bħalma kienet ta'missirijiethom. Jagħmel kemm jiflaħ ukoll biex juri lin-nazzjon Maltija x'inhi u x'mhix, x'imissha tkun u x'ma jmisshiex tkun, għaliex hija dak li hi, u m'hix dak li jmissha, li jistħoqqilha u li tista' tkun. Fl-aħħarnett iqisu dmir tiegħu li jwaħħad il-ħsibijiet tal-Maltin u l-Għawdxin tad-dinja kollha fi ħsieb wieħed, u jgħaqqad qlubhom f'qalb waħda…"

[24] M'għandniex għalfejn nistagħġbu li f'Dun Karm m'hemm l-ebda ħjiel tal-ġlieda tal-klassi ħaddiema-sidien. Lanqas fl-istoriku kbir George Trevalyan (1876-1962) ma tidher din il-bixra li fl-Ingilterra saret magħrufa u kisbet wisa' bħala suġġett għalih fis-snin tat-Tieni Gwerra Dinjija meta beda jixxittel l-istudju storiku magħruf bħala *New History* (l-Istorja l-Ġdida). Kemm Trevalyan u kemm Dun Karm kienu ħassieba b'għeruqhom fis-seklu dsatax u qajla mlewna mill-bixriet ewlenin tas-seklu għoxrin li fis-sew għollew rashom bħala dixxiplini għalihom, l-ewwel wara t-Tieni Gwerra Dinjija u mbagħad fis-snin sittin meta kemm l-istoriku u kemm il-poeta lanqas biss kienu għadhom f'did-dinja.

[25] Lanqas fin-Nażisti ma seta' dal-partit tar-*Religio et Patria* jsib xejn li jmur kontra l-ideoloġija tiegħu għaliex imqar Hitler fil-*Mein Kampf* kien wera l-fehma li ma jtennix l-iżbalji tal-*Kulturkampf* li minħabba fiha l-Kattoliċi Ġermaniżi kienu sfaw maħruqa u l-Vatikan dar kontra l-Ġermanja ta' Bismarck. Jekk kien hemm ideoloġija li kienet bil-miftuħ u bla ħabi kontra l-Knisja u saħansitra kontra Alla, din kienet imħaddna mix-xellugin u mill-Bolxeviki; min-naħa l-oħra l-ħakkiema ta' Malta kienu Protestanti li bosta minnhom kienu wkoll fi ħdan il-Mażunerija – għaqda li kemm Hitler kemm Mussolini ħaduha qatta' bla ħabel kontrieha minħabba fil-kilba totalitarja li kellhom biex jikkontrollaw il-ħajja ta' ġnushom u tal-kompajżani kollha tagħhom.

[26] M'humiex it-tifkiriet ta', ngħidu aħna, l-imtieħen tal-Medjuevu li baqgħu magħrufin bħala ċentri ta' setgħa u qawwa politika billi sjiedhom kellhom ħakma qawwija fuq l-inħawi li kienu jafu l-ikel tagħhom lilhom.

[27] Ċertu Pino Donati ħabat għal Dun Karm bl-artiklu "*La Zecca che non l'azzecca*" fil-*Malta*, 29 ta' Settembru 1934, p.l. Bis-sunett tiegħu, Dun Karm jixhed il-maturità etika tiegħu bħala bniedem u kif jistqarr u jisħaq hu nnifsu, bħala qassis Nisrani.

[28] Dan l-innu tħejja għall-festa tal-anniversarju ta' twelid Xerri minn kumitat maħtur f'Ħaż-Żebbuġ fl-1937 b'Dun Karm wieħed mill-presidenti onorarji. Dun Mikiel Xerri (1737 – 1799) kien tgħallem l-ewwel għand il-qassis Żebbuġi , magħruf għal għerfu, Dun Salv Pace li kien jgħallem is-Seminarju u mbagħad tgħallem Montpellier. Bħala professor tal-filosofija l-Università kien jgħallem kontra l-fehmiet tal-Illuminiżmu, kif jidher mit-teżarji li l-istudenti tiegħu kienu jiktbu taħt it-tmexxija tiegħu, fosthom wieħed imsemmi "*Contro il cittadino ginevrino*" jiġifieri Jean-Jacques Rousseau. Bħala konservattiv Xerri kien minn ewl id-dinja kontra

r-Rivoluzzjoni Franċiżi u kontra l-Gvern Rivoluzzjonarju li ħalla warajh il-Ġeneral Bonaparti meta baqa' sejjer fi triqtu lejn l-Eġittu. Għal sehmu fi-rewwixta kontra l-Gvern Rivoluzzjonarju, Xerri safa kkundannat għall-mewt u miet mewta qalbiena. Dun Karm qajla jidher li ta kas tad-differenza ideoloġika bejn Vassalli u bejnu. Waqt li l-ideoloġija ta' Vassalli kienet dik Illuminista u mħaddna u mxerrda mir-Rivoluzzjonarji Franċiżi, ta' Dun Mikiel Xerri, bħal dik imħaddna mill-Isqof F.S. Caruana minn Settembru 1798 lil hinn, kienet dik tas-Sanfedisti u ta' Ferdinandu IV ta' Napli (wara, Ferdinandu I taż-Żewġ Sqallijiet) miġbura fil-Kredu mfassal b'ġieħ ir-Re: "*Io credo nella potente Monarchia di Napoli, creatrice della subbordinazione, Felicità del Principe Ereditario Re, Figli unico Signore nostro, il quale fu concepito di vera Religione nacque in grembo di S.Chiesa sua pura Vergine, e Madre, patì sotto l-infame gran Mastro Ariola, fù crocifisso da gran Scuola d'Empij, e traditori, morì al suo Regno fù sepolto in una Nave, discese nel Mediterraneo nel 3o giorno nelle Calabrie, dove stette per poco alla destra del Cardinale Ruffo, e potente: Di là ha da venire a giudicare l'impuri, e sfrenati Giacopini. Io credo nello spirito potente di questo gran Monarca, pieno di sue eroiche virtù. La Communione a suoi fedeli popoli, e niuna remissione a suoi impotenti nemici. La resurrezione del Regno, la vita perpetua e morale de suoi fedeli. Così sia.*" (Emiliani, A. (1911) *I fancesi nelle Marche*, *1797 – 1798*, Falerone). Fil-poeżija tiegħu Dun Karm iħajjar liż-Żebbuġin jitkabbru bil-kobor ta' nieshom ("qabilhom") ħalli jimxu fuq passihom. L-imħabba li Dun Karm kellu għal raħal twelidu tnessih konsiderazzjonijiet li min jistudja l-istorja bħala ġrajjiet li seħħew tassew ma jistax iwarrabhom.

[29] Huwa fatt li waqt li l-lessiku tradizzjonali taż-Żebbuġi u l-idjomi tiegħu huma aktar Semitiċi minn ta' mkejjen oħra, għax anqas mittiefsa mill-ilsna l-oħrajn li kienu jlewnu t-taħdit tal-inħawi t'isfel u tal-ibliet, il-mod kif juża l-verbi u l-bqija tal-binja tat-taħdit huma aktar regolari wkoll. Vassalli li, m'għandniex xi ngħidu, kien jafu sew, intebaħ li seta' jinqeda bih, aktar milli b'taħdit ieħor, sabiex jibni l-grammatika tiegħu tal-Malti.

[30] Vassalli, bħala bniedem tas-Seklu tad-Dawl, ħass dak li "seħbitu" fl-ideoloġija illuminista, Eleonora Fonseca Pimentel (1752 –1799), ħasset meta kitbet hekk fuq in-Naplitani taħt il-Borboni: "*Se ben si rimonti alla cagione de' nostri ultimi mali, si vedranno derivati particolarmente da questa separazione; e tuttavia la plebe diffida de' patrioti, perché non gl'intende. In una parola, per fin che lo stabilimento di una educazione nazionale non riduca la plebe ad esser popolo, conviene che il popolo si pieghi ad apparir plebe." (Monitore Napolitano*, Frar, 1799). Ta' min wieħed jgħid li Pimentel qed tuża l-kelma *plebe* biex tagħmel distinzjoni bejn poplu li jaf x'inhu l-ħtiġiet u l-jeddijiet tiegħu u għalhekk għandu l-ħila jkun protagonista politiku u poplu (*plebe)* li għadu ma laħaqx dik it-tarġa fl-għarfien tiegħu. Ħidmet Pimentel kienet tixbah qatigħ lil dik ta' Vassalli fost il-Maltin. Waqt li Vassalli safa mitfugħ il-ħabs u mbagħad eżiljat għal sehmu fir-"rewwixta" li neħħiet il-ħakma fewdatarja u oskurantista tal-Ordni minn Malta, Fonseca Pimentel sfat mitfugħa l-ħabs u maqtula mal-waqgħa tar-Repubblika Partenopea (De Felice R, 1972, *I giornali giacobini italiani, Feltrinelli*).

[31] Il-ġrajjiet tas-Sultan Ċiru miktubin f'għadd ta' volume mir-Rollin kienu popolari ħafna fis-seklu tmintax ; kien jaqrahom kulħadd, mhux biss fl-iskejjel fejn sa mis-snin ta' nofs is-seklu kien test ta' tagħlim, l-aktar dawk li kienu jħaddnu t-twemmin u l-prinċipji tal-Illuminiżmu u tar-Rivoluzzjoni Franċiża, fosthom Bonaparti. Isemmieh ħafna Voltaire li bil-maqlub ta' li jagħmel is-soltu, ma jinqediex bis-sarkażmu qalil tiegħu iżda x'aktarx b'qima.

[32] Mogħdija murija minn Vassalli nnifsu fid-*Discorso Preliminare* għal-*Lexicon* fejn għamilha ċara li ried jinqeda biż-Żebbuġi biex jibni l-ilsien nazzjonali u mhux dak tal-ibliet tan-"naħat t'isfel" billi d-djalett ta' dawn kien mgħajjeb b'taħlit mit-Taljan u mill-Franċiż. Id-differenza kienet li Dun Karm neħħa barra l-kliem "bl-imgħawweġ" li Vassalli baqa' jinqeda bih saħansitra fil-*Grammatica* tal-1827. Bħalma t-Taljan huwa l-isbaħ meta mħaddem skont ir-riċetta "*lingua toscana in bocca romana*", hekk ukoll Dun Karm seddaq u sebbaħ il-fasla ta' Vassalli bit-tirqim tas-sinteżi lingwistika barra milli kulturali li għamel.

Tagħrif dwar l-Għaqda u dwar il-Festa
www.bandasanfilep.com.mt